

SOSIALDEMOKRATIET OG SOLIDARITETEN – FRA MARX TIL STØRE

Solidaritet er et av arbeiderbevegelsens og venstresidens politiske nøkkelbegreper.¹ I denne artikkelen skal jeg beskrive utviklingen av begrepet i Arbeiderpartiets programmer.² Jeg skriver altså om språkbruk og ideologi og ikke om handling eller solidaritet i praksis. I tråd med begrepshistorikeren Reinhardt Koselleck skal jeg skille mellom *ideen* eller *begrepet* om solidaritet, som kan uttrykkes gjennom ulike termer, og *termen* «solidaritet», som kan ha ulikt innhold.³

Solidaritet har minst fire ulike aspekter: Solidaritetens grunnlag: Bygger den på opplevelse av likhet, felles økonomiske eller sosiale interesser eller på gjensidig avhengighet, etikk, empatisk evne? Solidaritetens grenser: Hvem skal vi være solidarisk med: Familien, klassen vi tilhører, alle innenfor nasjonens grenser – eller de som er annerledes enn oss selv, marginaliserte, fremmede, undertrykte i andre land? Forholdet mellom kollektivitet og individet: I hvilken grad forutsetter det at individet underordner seg kollektive interesser? Et fjerde aspekt, som jeg av plasshensyn kan vie liten oppmerksomhet, er solidaritetens mål. Ulike mål kan være å styrke kampkraften til en klasse eller gruppe for å realisere økonomiske og sosiale interesser, skape sosial utjamning, gjennomføre revolusjon, hjelpe andre, eller styrke samfunnsmessig harmoni eller integrasjon.

Klassesolidaritet

Under den franske revolusjon etablerte de revolusjonære begrepet brorskap som et av tre nøkkelbegreper ved siden av likhet og frihet. De revolusjonære brukte av og til termen «solidaritet» i stedet for «brorskap». I de første tiårene av 1800-tallet begynte også de første arbeiderorganisasjonene å ta termen «solidaritet» i bruk. Det uttrykte idéen om at arbeidere hadde samme interesser og at de burde utvikle en klassebevissthet om sine felles interesser.⁴ I Tyskland gjorde Ferdinand Lassalle (1825-64) *solidaritet* til et tema i sine skrifter på 1850-tallet. Han skilte mellom yrkesmessig eller korporativ solidaritet og menneskelig solidaritet. Yrkessolidariteten var begrenset og burde utvides, bli universell og omfatte mennesker uavhengig av deres yrkesmessige stilling.⁵

Marx beskrev hvordan den framvoksende kapitalismen på den ene siden brøt ned eksisterende sosiale bånd og relasjoner og på den andre siden skapte nye forhold som brakte arbeiderne nærmere hverandre. Arbeiderne ble

konsentrert i store fabrikker i byene, og denne fysiske nærheten styrket båndene dem imellom. Den kapitalistiske produksjonen disiplinerte, forenet og organisert arbeiderne fordi den konfronterte dem med framtidsutsikter som ikke ga håp om individuelle løsninger. Moderne kommunikasjonsmidler åpnet for sterkere kontakt arbeiderne imellom og gjorde agitasjon og organisering mulig på tvers av nasjonale grenser. Alt dette skapte forutsetninger for solidaritet i arbeiderklassen.

Det nye ved Marx' bidrag var at idéen skulle være et redskap til å forene arbeiderklassen og konstituere den som et subjekt som sto i konflikt med en motstander – borgerskapet. Solidaritet forutsatte at den enkelte underordnet seg fellesskapets interesser som arbeiderne inngikk i som klasseindivider. Først under kommunismen, der klassene var avskaffet, ville de kunne danne fellesskap som gjorde det mulig å realisere deres fulle individuelle realisering av sine talenter.⁶ Termen «solidaritet» var ikke integrert i hans vokabular, og han uttrykte solidaritets-ideen gjennom flere ulike termer og mer eller mindre ekvivalente begreper som fellesskap (*Gemeinschaft* og *Gemeinwesen*), «forening», «enhet» eller «aksjonsfellesskap». Han brukte «brorskap» av og til, men kom til at det var så generelt at det kunne dekke over klasse-motsetninger.⁷ Termen solidaritet viste seg imidlertid nyttig i arbeiderbevegelsens agitasjon, og i siste del av 1800-tallet tok arbeiderbevegelsen i ulike land den i bruk. Karl Kautsky, som da ble regnet som den sentrale fortolker av marxismen, drøftet begrepet teoretisk i 1892, og det gjaldt også senere revolusjonære knyttet til ulike politiske retninger som anarkisten Mikhail Bakunin og leninisten Georg Lukács.

Bernsteins sosialdemokratisk begrep

Eduard Bernstein blir betraktet som den fremste av marxismens revisjonister. Hans *Sosialismens forutsetninger* (1899) var den første utførlige framstilling av en sosialdemokratisk teori om samfunnet og politikken. Bernstein pekte på at Marx' spådommer ikke hadde slått til: Småborgerskapet og middelklassen var ikke blitt proletarisert; et nytt funksjonærskjikt var i vekst; og arbeiderklassen hadde ikke vokst til å utgjøre flertallet i samfunnet. Kapitalismen hadde overlevd økonomiske kriser, og arbeiderne hadde fått høyere lønninger og bedre arbeidsforhold. Arbeiderklassen burde alliere seg med andre grupper for å sikre flertall i valg og gjennomføre reformer.⁸ I *Die Arbeiterbewegung* (1910) viet han begrepet *rettigheter* og arbeiderbevegelsens etikk et helt kapittel – temaer som marxistisk teori hadde viet liten oppmerksomhet. I følge Bernstein besto sosialistisk etikk av tre sentrale ideer – ideen om likhet, om fellesskap eller solidaritet og om frihet eller autonomi. Problemet var at disse verdiene måtte balanseres i forhold til hverandre. Solidaritet måtte balanseres mot frihet/autonomi, og likhet måtte balanseres mot individuell frihet. Ubegrenset solidaritet er ikke mulig hvis en ønsker å

ha stor individuell frihet, og det er ikke mulig å skape likhet hvis en samtidig skal ha ubegrenset individuell frihet.⁹

Solidaritet, mente han, er en etisk forpliktelse som kommer til uttrykk når arbeiderne forstår at de blir mindre avhengig av arbeidsgiverne hvis de forener seg i fagforeninger. Solidaritetsfølelsen er sterkere i arbeiderbevegelsen enn i alle andre grupper, og ingen idé i arbeiderbevegelsen er mer integrerende enn innsikten om at det er nødvendig å vise solidaritet.

Også andre nøkkelpersoner i det som etter hvert skulle bli de sosialdemokratiske partiene var opptatt av liknende idéer og resonnementer. Nestoren i *Svenska Arbetarpartiet* – Ernst Wigforss – skrev samme år som Bernstein publiserte *Arbeiderbevegelsen*, artikkelen «Socialism och moral». Der kritiserte han marxismen for å være motvillig mot å inkludere moral og etisk tenkning.¹⁰ Wigforss mente at sosialismens idéer burde bygge på tre typer grunnlag – etikk, sosial indignasjon og vitenskapelig analyse av samfunnet. Arbeiderklassens solidaritet bygde for Wigforss på både rasjonell egeninteresse og instinktiv altruisme. Som Lassalle ønsket han å utvikle en moral som overskred ideen om klassesolidaritet og omfattet hele samfunnet. Bernstein og Wigforss la det teoretiske grunnlaget for det som senere skulle bli de sosialdemokratiske partienes solidaritetsbegrep. Alle sosialistiske partier adopterte etter hvert et slikt begrep, men på ulikt tidspunkt, måte og med innhold som ble preget av nasjonale særtrekk og kontekster. I det følgende skal det altså dreie seg om Det norske arbeiderpartiet, DNA.

Et bredere solidaritetsbegrep

Det norske arbeiderparti ble dannet i 1887. Det erklærte i sitt korte program at det var behov for et parti som hadde plikt til å «tilse samt utøve den nødvendige ledelse, for at byernes og landets arbeidere kan bli solidariske med hverandre og organiserte saaledes, at de kan optræde som et bestemt parti for at vareta hinandens fællesinteresser.»¹¹ Dette var sannsynligvis første gang solidaritetsideen ble uttrykt gjennom termen solidaritet i programmet til et vest-europeisk parti som senere utviklet seg til et stort sosialdemokratisk parti.¹² Andre sosialistiske partier foretrakk å uttrykke behovet for enhet eller fellesskap mellom arbeiderne.

Da Arbeiderpartiet vedtok nytt program fire år senere, var dette et fullt utviklet politisk program med et klarere marxistisk preg og med «Arbeidernes sammenslutning og solidaritet» som det første punkt. Her het det at arbeiderne hadde de samme interesser i alle land med kapitalistisk produksjonsmåte, og at DNA erklærte seg som ett med klassebevisste arbeidere i alle andre land. Det ville kjempe for like rettigheter og plikter for alle uten hensyn til kjønn og for å oppheve alle klasseforskjeller. «I denne kamp staar det som representant ikke blot for lønsarbeidere, men for alle

undertrykte, for alle fordringer, som er egnet til at forbedre folkets stilling i almindelighet og arbeidernes i særdeleshed.»¹³

Et slikt marxistisk solidaritetsbegrep kom til å overleve mindre enn to tiår i DNA – fra 1891 til 1909. Etter århundreskiftet økte tilstrømningen av velgere og medlemmer til Arbeiderpartiet samtidig som oppslutningen om fagforeningene økte. Partiets organisasjon ble styrket og programmene ble mer konkrete, rettet inn mot umiddelbare forbedringer av den økonomiske og sosiale situasjonen. Det ble reflektert i 1909-programmet, der solidaritetsbegrepet ble utvidet. Termene «arbeidernes sammenslutning og solidaritet» ble brukt igjen, men nå ble begrepet utvidet og understrekte de felles interessene mellom arbeidere, «mindre bemidlede handelsfolk, industri-drivende og jordbrukere».¹⁴ Liknende uttalelser fantes i de kommende parti-programmene fram til 1921. Det innebar ikke nødvendigvis noe svekkelse av klasseinnholdet og foregrep et resonnement som blant annet Antonio Gramsci senere formulerte i sin analyse av Italia med begrepet *sosial blokk* – en allianse mellom arbeiderklassen og jordbrukerne som utvikler innsikt om felles interesser ut over de økonomiske og sikter mot å bli kulturelt og ideologisk hegemoniske.¹⁵

Denne i internasjonale sammenheng tidlige utvidelse av solidaritetsbegrepet reflekterte de spesielle trekkene ved klassestrukturen i Norge. Norge var mindre urbanisert enn mange andre land i Vest-Europa. Det fantes ikke et sterkt byproletariat. Forskjellen mellom arbeidere, håndverkere, fiskere og småbrukere var mindre. Klassestrukturen var mer egalitær enn i andre land, og det bidro til at likhetsidéen sto sterkere. Mange DNA-ledere hadde slektsrøtter på landsbygda. Forestillingen om en solidaritet som strakk seg ut over arbeiderklassen, kunne lettere slå rot. Valgtaktiske hensyn kan også ha bidratt til det etter hvert som partiet fikk større muligheter til valgframgang. DNAs første stortingsrepresentant, Alfred Eriksen, ble valgt med støtte fra fiskere i Troms i 1903.¹⁶

Mellomspill

I 1919 vant den revolusjonære venstresiden flertallet og makten i DNA. Partiet sluttet seg til Komintern, vedtok i 1924 at målet var «en kommunistisk samfundshusholdning» og at dagsoppgaven var «forberede en det fremtidige kommunistiske samfund».¹⁷ Samtidig forsvant både termen og solidaritetsideen fra programmene. Men på slutten av 1920-tallet og på 1930-tallet fikk den økonomiske krisa DNA til å utvikle et mer konkret program for å bedre situasjonen for dem som ble rammet. Sosialdemokratisk ideologi erstattet nå gradvis den marxistiske språkbruken i programmene, og etter hvert dukket solidaritetsideen opp igjen. I 1933-programmet het det at partiet ville «av all kraft arbeide for en internasjonale arbeidersamling på klassekampens

grunn».¹⁸ Tre år senere understrekte det at «for arbeiderklassen er internasjonal samling likeså nødvendig som nasjonal samling».¹⁹

I 1935 inngikk arbeiderbevegelsen to klassekompromisser. Gjennom Hovedavtalen mellom LO og arbeidsgiverne oppnådde fagbevegelsen å bli akseptert og fikk rett til forhandlinger, mens arbeidsgiverne fikk aksept for sine styringsrett og for at streikeretten ble begrenset av nye spilleregler. Samme år inngikk DNA og Bondepartiet et kriseforlik om et program for økt sysselsetting og støtte til landbruket. (Se Hans Ebbings artikkel).

Klasse og nasjon

En sentral person i utviklingen av et sosialdemokratisk solidaritetsbegrep var Halvdan Koht – venstrehistorikeren som sluttet seg til DNA. Koht hadde i «Kommunisme og nasjonaltanke» i 1923 presentert sin store tanke om hvordan arbeiderklassen kunne bli integrert i nasjonsbyggingen.²⁰ Økende integrasjon var en universell historisk lov, argumenterte han. Stadig flere mennesker og nasjoner ble dratt inn i samarbeid med hverandre. Men på samme tid fører en annen lov til økt splittelse. Med økende differensiering i yrker og roller blir hvert menneske et individ. Dette var et ekko av Emile Durkheims beskrivelse fra 1893 av hvordan den økte arbeidsdelingen i samfunnet førte til det han betegnet som en organisk solidaritet.²¹ Koht omtolket Marx' berømte utsagn om at arbeidere ikke har et fedreland til å dreie seg om en beklagelse over at kapitalismen hadde frarøvet dem fedrelandet. Men kommunisme og nasjonalfølelse er ikke motsetninger, mente Koht. Alle klasseopprør bygger på ønsket om å forene alle klasser på nasjonalt grunnlag. Et «kommunistisk» samfunn vil være et samfunn uten klassekamp og med et sterkt samarbeid mellom alle klasser. En «levande samfundskjensle» og «samkjensle» vil vokse ut av kampen og utvides til nasjonalfølelse.²²

Kohts solidaritetsidé skilte seg fra marxismens på flere måter. For det første forskjøv han solidaritetens grunnlag fra interesse til etikken – og til og med til religionen. Som Bernstein og Wigforss viste han til etikken som sosialismens grunnlag, men i motsetning til dem uttrykte han også en positiv holdning til religionen. For det andre gjaldt det å fravriste fascistene og høyresiden deres monopol på nasjonale verdier og symboler. Arbeiderbevegelsen burde erobre nasjonale verdier og trekke nye velgergrupper til DNA. Dermed utformet han en solidaritetsidé som var videre enn den marxistiske. Det inkluderte ikke bare andre folkelige grupper, men åpnet også for et samarbeid mellom arbeiderklassens organisasjoner og dens historiske motpart – arbeidskjøperne og deres organisasjoner.

Mens DNAs program i 1933 fortsatt inneholdt en del elementer fra marxistisk teori og begrepsbruk, er 1939-programmet blitt mer sosialdemokratisk – selv om sosialismen fortsatt er målet. Referanser til

marxismen som partiets grunnlag var borte. Termen «solidaritet» dukket opp igjen for første gang siden 1921, men den begrepsmessige konteksten var endret. Klassekampen er erstattet av behovet for et «energisk samfunnsinitiativ for en omfattende arbeidsreise og mer effektiv utnytting av landets arbeidskraft og produksjonsevne». Det viste til «utjamning av klasse-skilnaden og de sosiale motsetningene og styrke den sosiale og nasjonale samkjensla i folket» – et klart ekko av ekko av Kohts tanker. Samtidig førte programmet videre ideen om solidaritet med nasjoner og folkeslag «som i dag fører kampen for fred, frihet og folkestyre».²³

Etter krigen: solidaritet i produksjonen

Etter den annen verdenskrig ble hovedoppgaven for de sosialdemokratiske partiene gjenoppbygging og økonomisk vekst. De vanskelige kårene under krigen og fellesskapet i motstanden mot tyskerne hadde svekket motsetningene mellom de politiske partiene. Ønsket om at alle klasser og sosiale sjikt skulle delta i gjenoppbyggingen, var utbredt. En ny følelse av solidaritet hadde vokst fram. Det ble reflektert i solidaritetsbegrepet. DNA-programmet ved valget i 1945 la enda sterkere vekt på produktiviteten enn programmet i 1939. Nå skulle solidaritet dreie seg om «økonomisk solidaritet mellom alle grener av arbeids- og næringslivet».²⁴ Konflikten mellom arbeid og kapital hadde forsvunnet, og solidaritet dreide seg om fellesskap på tvers av tidligere motsetninger mellom de to. Dette ble ført videre i *Grunnsyn og retningslinjer* i 1949 – som ifølge historikeren Even Lange – gjorde DNA til «et av de minst dogmatiske sosialdemokratiske partiene» i Europa.²⁵ Målet var fortsatt et sosialistisk samfunn, men valg av midler skulle være et pragmatisk spørsmål. «Et slikt samfunn vil stille store krav om solidaritet og ansvarskjensle hos den enkelte. Enhver må ha plikt til å yte det bidrag han evner til beste for samfunnet.» På den andre side skulle samfunnet ha ansvar for alle og trygge folks rettigheter på alle samfunnsområder, uavhengig av rase, religion, kjønn og inntekt. Solidariteten skulle komme til uttrykk gjennom en gjensidig kontrakt: Alle skal gjøre sin plikt og arbeide, og regjeringa skal ha ansvaret for et offentlig sosialt sikkerhetsnett.²⁶

DNAs moderniseringsstrategi var basert på industrialisering, produktivtetsvekst og sosial trygghet. Denne sterke koblingen mellom produktivtetsvekst og solidaritet var et fellestrekk mellom de skandinaviske sosialdemokratiske partiene, men representerte et særtrekk i forhold til andre sosialdemokratiske partier i Vest-Europa. Disse var som DNA opptatt av økonomisk vekst, men koblet det ikke i samme grad sammen med et slikt solidaritetsbegrep. Nå var grunnlaget lagt for en lang periode med våpenhvile og samarbeid mellom DNA-regjeringene og det private næringsliv.

I 1953-programmet forlot DNA det produksjonsorienterte solidaritetsbegrepet og tok opp igjen et tema i programmene før krigen og erklærte at det

var nødvendig med solidaritet mellom folk i byene og bønder, småbrukere og fiskere. Dette var samtidig kanskje det første sosialdemokratiske programmet som eksplisitt brukte «internasjonal solidaritet» om forholdet til de fattige og underutviklede landene, argumenterte for økonomisk støtte som skulle legge «forholdene til rette for nasjonal frigjøring i kolonilandene – en frigjøring som den sosialistiske bevegelsen alltid har gått inn for.»²⁷ Det siste var neppe en riktig beskrivelse av de sosialdemokratiske partienes manglende eller lunkne standpunkt til kolonimaktens undertrykking og kriger i Afrika og Asia.

Samme år oppnevnte DNA Helge Sivertsen til å lede en komité som skulle lage et kulturpolitisk program. I 1959 vedtok landsmøtet programmet. Det skilte mellom kristendommen som religion og Kirken som institusjon.²⁸ Mens Kirken hadde plassert seg nært de borgerlige partiene, var kristendommens budskap ikke så ulikt arbeiderbevegelsens verdier. Sivertsen tok opp tråden fra Koht og sa at arbeiderbevegelsen burde overføre den kristne idéen om brorskap til praktisk politikk. Solidaritet må bygge på nestekjærlighet og ikke på klassehat.²⁹ Tre år tidligere – i 1956 – hadde det tyske sosialdemokratiske parti – SPD – vedtatt sitt *Bad Godesberg-program*, som regnes som partiets farvel til marxismen, med positive formuleringer om de kristne verdier. DNA gikk i sitt kulturprogram et hakk lenger. Solidaritetsideen ble nå forankret ikke bare i sekulær, men også i kristen etikk, mens *interesser* var skjøvet i bakgrunnen.

Økonomisk og retorisk «modernisering»

Studentopprøret i 1968 var også et opprør rettet mot sosialdemokratiet. I Norge kom det til å gli over i kampen mot norsk medlemskap i EF, der DNA allierte seg med Høyre og arbeidsgiverne. Studentopprøret fikk få følger for DNAs politikk, men bidro til at partiets språk og verdier ble formulert på en ny måte. Etter valgnederlaget i 1973 erkjente partiets ledere at det måtte fornye sin profil for å styrke sin kontakt med de store årskullene som var i ferd med å bli en del av velgermassen. Partiets leder og statsminister 1971–1976 Trygve Bratteli og en gruppe partimedlemmer reiste til andre land i Europa for å studere og diskutere ideologi og politikk. Fra 1968 til 1981 ble et moderne sosialdemokratisk solidaritetsbegrep gradvis institusjonalisert. Begrepet fikk en større plass, ble oftere nevnt og ble utvidet til å omfatte nye grupper. Samtidig ble det gradvis forankret i en mer veldefinert og stabil begrepsmessig kontekst og knyttet sammen med *frihet*, *likhet* vekslende med *likestilling* eller *likeverd*. En ny komité ledet av Sivertsen og med teologen Tor Aukrust og biskop Alex Johnson som medlemmer leverte en innstilling som konkluderte med at «den demokratiske sosialismen» var i tråd med det kristne budskapet og likestilte solidaritet med nestekjærlighet.³⁰ Forskyvningen av solidaritetens grunnlag fra felles sosiale og økonomiske interesser til

etikk skjedde også i andre sosialdemokratiske partier, men denne «teologisering» av solidaritetstanken var sterkere i DNA enn i europeisk søsterpartier. Det bidro til å gjøre *solidaritet* til et mer upresist begrep, løsrevet fra klasse og klasseallianser, men bidro kanskje på lengre sikt til å utvide partiets velgerappell til grupper som ikke tradisjonelt hadde identifisert seg med arbeiderbevegelsen.

I 1977–78 erkjente regjeringa Nordli at det økonomiske tilbakeslaget som fulgte i kjølvannet av oljekrisa i 1973, ikke kunne møtes med keynesiansk motkonjunkturpolitikk og forhåndsbruk av oljeinntekter. Subsidiene til verksindustrien ble avvirket, inntektspolitikken ble strammet inn, og dermed økte arbeidsløsheten. Så nådde den internasjonale høyrebølgen Norge.

Partiet møtte denne situasjonen med en tosidig strategi – en steg til høyre i politikken og en økt vekt på solidaritet i ideologien. Prinsipp-programmet i 1981 var på mange måter en norsk versjon av *Bad Godesberg*-programmet – en tilpasning til markedsideologien kombinert med et mer veldefinert sosialdemokratisk idégrunnlag. Einar Førde, som nå var nestleder og ledet programarbeidet, sa til landsmøtet at «vi må bli kvitt alle påstander om at vi er fiendtlige overfor markedet».³¹ Offentlige monopoler skulle avskaffes; offentlig sektor moderniseres og effektiviseres.³²

Dette steget til høyre ble fulgt av den mest omfattende framstilling av det sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet som fins i den norske arbeiderbevegelsens programmer.³³ Førde pekte på at de svake og underprivilegerte ikke lenger utgjorde flertallet i befolkningen, men bare en liten minoritet. Da ville solidaritet nå medføre større kostnader for partiet fordi det ikke lenger ville gi flere stemmer. Utfordringen nå var å gjenopplive solidaritetsideen ved å overbevise velgerne om at solidaritet er i alles interesse.³⁴ Ifølge programmet bygger solidaritet for det første på evnen til innlevelse og medfølelse med de svake. For det andre ble «interesse» introdusert på ny som solidaritetens grunnlag: Solidaritet bygger på at alle har interesse av kollektive ordninger ved sykdom eller alderdom, ulykker eller arbeidsløshet, og solidaritet er fortsatt arbeiderklassens viktigste våpen. For det tredje bygger det på den innsikt at fellesskapets beste ikke automatisk følger av at den enkelte handler til eget beste. Det forutsetter at en må legge begrensninger på egen handlefrihet. Til tross for den sentrale rolle solidaritetsbegrepet fikk i prinsipp-programmet, så likevel mange medlemmer programmet som en kapitulasjon for markedskreftene.³⁵

Tabell 1 oppsummerer forskjellene mellom det marxistiske og det moderne sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet. DNA tapte valget i 1981 og Willoch ble statsminister for en høyreregjering. Etter valgnederlaget tonet DNA ned solidaritetspråket i sine programmer og ble i økende grad opptatt av individuell frihet. I valgkampen i 1985 reiste ledelsen en debatt om «handlingsfrihet» blant medlemmene. På landsmøte i 1987 ble staten og byråkratiet presentert som et problem for sosialdemokratiet.³⁶ Programmet i 1989

erklærte at folk burde få større frihet til å velge mellom fritid, arbeid og familieliv, og senere programmer har vært opptatt av forholdet mellom individet og samfunnet. Denne utviklingen var en defensiv respons på nyliberalismens økte innflytelse i denne perioden. På 1990-tallet signaliserte programmene en fornyet interesse for solidaritet, som ble erklært som en grunnleggende verdi sammen med frihet og likhet. Disse programmene gjorde solidaritetsbegrepet stadig videre og inkluderte flere grupper i det. Det skjedde samtidig som programmene ble mer opptatt av individets valgfrihet og selvrealisering.

Tabell 1: Det marxistiske og det moderne sosialdemokratiske solidaritetsbegrepet

	Grunnlag	Mål/funksjon	Inkluderer	Kollektiv orientering
Klassisk marxistisk solidaritet	Klasse-interesse Anerkjennelse av likhet	Realisere klassens interesser Revolusjon Sosialisme	Begrenset: Bare arbeiderklassen, men i alle nasjoner	Sterk: individet oppgir autonomi for å realisere interesser Selvrealisering bare mulig under kommunismen
Moderne sosialdemokratisk solidaritet	Gjensidig avhengighet Akseptering av ulikhet Empati Medfølelse Etikk og moral Interesse?	Skape følelse av fellesskap Sosial integrasjon Dele risiko Egeninteresse?	Meget bred: Hele nasjonen Den tredje verden Kvinner Minoriteter	Medium til svak? Individets frihet er en verdi som begrenser solidaritetens kollektive orientering. Økende vekt på individets frihet til å velge

Et annet retorisk grep var *Solidaritetsalternativet* – det navn som tidligere finansminister Per Kleppe ga det inntektspolitisk samarbeidet mellom fagbevegelsen, NHO og staten i 1992. Arbeidsløsheten hadde økt fra midt på 1980-tallet og utviklet seg til en sysselsettingskrise. Ved inntektsoppgjøret i 1987 sa Gro Harlem Brundtland, som da var statsminister, at hun så bare to veier ut av krisa: enten samarbeid om moderate inntektsoppgjør eller økonomiske innstramminger som ville øke arbeidsløsheten ytterligere.³⁷ *Sysselsettingsutvalget*, eller «Kleppetvalget», foreslo at konkurranseevnen skulle styrkes ved at fagbevegelsen stilte forsiktige krav ved inntektsoppgjørene. Staten skulle til gjengjeld øke bevilgningene til vedlikehold i kommunene og styrke arbeidsmarkedstiltakene med 10 000 plasser. Offentlige utgifter skulle reduseres ved å minske veksten i

uføretrygden. Videre skulle «rammebetingelsene for arbeidsmarkeds-, kapital-, vare og tjenestemarkedenes funksjonsmåte» gjennomgås.³⁸

I de kommende årene la LO og regjeringa utvalgets forslag til grunn for sin politikk. Inflasjonen sank, og sysselsettingen økte igjen, men det samme gjorde inntektene til kapitaleierne, direktører og andre privilegerte.³⁹ Det som skulle være solidaritet med de arbeidsløse, ble i praksis også solidaritet med kapitaleiernes rett til en større andel av overskuddet. Misnøyen i fagbevegelsen økte og førte til opprør mot LO-ledelsen ved tariffoppgjøret i 2000.⁴⁰ Inntektspolitisk samarbeid forble et virkemiddel i sysselsettingspolitikken, varierende med konjunktorene og situasjonen i arbeidsmarkedet.

2001 – 2013: Varierende holdninger til markedet og fellesskapet

På 2000-tallet har vært det både kontinuitet og endringer i hvordan Arbeiderpartiets programmer formulerer sine ideer og verdier. Ved både valget i 2001 og i 2005 understreker programmene som vanlig frihet, likhet og solidaritet. Men i programmet «Ny solidaritet» i 2005 defineres disse grunnverdiene mer presist og legger mer tydelig vekt på fordelingspolitikk. Det uttrykker en mer uttalt kritisk holdning til markedet og signaliserer en noe større vilje til å begrense markedet enn det foregående programmet – med utsagn som at «Menneskelige relasjoner ikke må gjøres til markeder» og «offentlig ansvar og finansiering av fellesoppgaver». Det betoner også solidaritetens grunnlag i felles interesser sterkere, mens 2001-programmet legger mest vekt på menneskets sosiale karakter og avhengighet av andre – som for øvrig betones i kristendemokratiske partiers programmer.

Bakgrunnen for dette forsiktige steget til venstre var valgnederlaget i 2001. Jens Stoltenbergs regjering hadde blant annet solgt en del av statens aksjer i Statoil og Telenor, organisert sykehusene som foretak og forsøkt å endre sykelønnsordningen imot LOs vilje. DNAs landsstyre oppsummerte nederlaget ved å vise til at det «ble reist tvil om hvorvidt Arbeiderpartiet fortsatt er partiet for de som er svakest stilt». Partiet skulle nå «bruke tiden framover til å bygge opp tilliten til vårt parti og våre hovedsaker fundert på sosialdemokratiske verdier».⁴¹ Programmet i 2005 var et resultat av den prosessen som valgnederlaget utløste – og kanskje også av at partiet nå var i ferd med å gå til valg på regjeringssamarbeid med Sp og SV.

Programmet for 2013 – 2017 formulerer i hovedsak det samme verdi-grunnlaget som i 2005-programmet. De «grunnleggende verdiene» er frihet, solidaritet og like muligheter. Solidaritet i et moderne samfunn kommer til uttrykk gjennom fellesskapsløsninger som sikrer trygghet og frihet; skatteutt og avhengighet av markedet svekker fellesskapets interesser. «Rettferdig fordeling» er nå blitt til «rettferdig deling». Begrepet «et samfunn i økologisk balanse» er nå også blitt en del av verdigrunnlaget.⁴²

Tabell 2: Arbeiderpartiets erklærte grunnverdier ved valgene i 2001 og 2005

	2001-2005	2005-2009
Frihet	Fra undertrykking og nød Til å gjøre egne valg og forme sine liv Til å uttrykke meninger og påvirke livsbetingelser	Den enkeltes mulighet til å velge annerledes enn andre Toleranse for ulikhet
Forutsetter	Rettferdig fordeling, ikke store forskjeller	Rettferdighet, ikke store forskjeller og negativ sosial arv Rettigheter for alle, men balansert mot plikter
Likhet	Alle mennesker har samme verdi, muligheter og rettigheter	Like verdier og like muligheter Like reelle muligheter, om nødvendig med mer støtte til de svake enn andre
Solidaritet	Vilje til å fordele slik at det oppnås frihet og likeverd for alle Evne og vilje til ansvar for fellesskapet og ta vare på hverandre	Vilje til samhold og uttrykk for ansvarsfølelse overfor andre Ta vare på de som er av hjelp for å klare seg Offentlig ansvar og felles finansiering Solidarisk fordelingspolitikk Menneskelige relasjoner må ikke gjøres til markeder
Bygger på	Mennesket er et sosialt vesen som trenger samhørighet med andre Avhengig av andre, hverandres innsats, støtte og anerkjennelse	Ingen kan klare seg alene Selv de sterkeste kan bli svake
Mål	Mangfold og sterke fellesskap, der mennesker kan påvirke sine liv	Mindretallet må få det bedre Et bedre samfunn for kommende generasjoner
Omfatter	Alle mennesker Alle folk og land Kommende generasjoner Naturen	Mindretallet i Norge Yrkesaktive med eldre Eldre med barn, unge og barnefamilier Grenseløs Nålevende og kommende generasjoner Naturen

Avslutning: Et fleksibelt og etter sin art omstridt begrep

Som vist i det foregående er den politiske solidaritets*ideens* og solidaritets*termens* historie ikke det samme. Ideen om classesolidaritet i kampen ble formulert av Marx, selv om han bare sjeldent brukte termen. Men gradvis fortrente «solidaritet» andre termer for samme idé i arbeiderbevegelsen og

det skjedde tidligere i Arbeiderpartiet enn i de fleste andre arbeiderklassepartier i Vest-Europa.

Arbeiderpartiets solidaritetsbegrep har altså gjennomgått en rekke endringer, betinget av de politiske og ideologiske konjunktorene. Det marxistiske begrepet – solidaritet basert på felles klasseinteresser i kamp mot borgerskapet – forsvant naturligvis ettersom partiet ble sosialdemokratisk. Det ble i tida rett før og etter krigen tidvis brukt om det motsatte av marxistiske begrepet – økonomisk samarbeid med den historiske motparten – arbeidsgiverne. Etter studentopprøret inngikk begrepet i partiets forsøk på å fornye sin sosialdemokratiske ideologi. Da partiet ble drevet på defensiven av den internasjonale høyrebølgen og nyliberalismen, tilpasset det sin retorikk med større vekt på markedet, individets selvrealisering og valgfrihet. Da ble *solidaritet* et signal om at partiet holdt fast ved sin identitet og tradisjon.

Begrepets avhengighet av de politiske konjunktorene forsterkes naturligvis av partiprogrammers karakter: De er et uttrykk for institusjonalisert ideologi, sanksjonert gjennom interne prosesser, med formuleringer som er knadd av komiteer og redaksjonskomiteer, ofte under ledelse av sentrale politikere med tillit i ledelsen. De skal på den ene siden forsikre medlemmer og trofaste tilhengere om kontinuitet og at grunnleggende verdier står ved lag. På den andre siden skal de bidra til å vinne nye velgere som står fjernere fra partiet og tilhører andre sosiale sjikt enn kjernevelgerne for å skaffe regjeringsmakt. Særlig i siste del av det forrige århundre dreide deg seg om den voksende gruppe av funksjonærer og andre sosiale mellomlag med utdanning. Begrepene i programmene skal legitimere den politikk som partiet fører i regjering, samtidig som de skal peke framover mot de endringer som partiet ønsker å gjennomføre.

I den prosessen som er blitt beskrevet her, er solidaritetens innhold blitt uklart. Begrepets sårbarhet for politisk drift har økt fordi det i langt på vei er blitt løst fra sin klasse- og interessebasis og primært blitt forankret i etikk, empati og opplevelse av gjensidig avhengighet. Dets kollektive orientering er blitt svekket av økende vekt på individets valgfrihet.

Solidaritet er som andre politiske nøkkelbegreper et begrep som i sin art er omstridt (*essentially contested*).⁴³ De noe ulike utdypingene av solidaritetsbegrepet i Arbeiderpartiets siste programmer viser at et sosialdemokratisk solidaritetsbegrep kan gi rom for ulike og til dels motstridende politisk konkretiseringer. Det kan innebære ulike grader av vilje til å begrense privatisering og forsvare kollektive løsninger, men også tillate en politikk som privatiserer offentlig eiendom, svekker felles løsninger og styrker kapitalkreftene ved å privatisere kollektive løsninger. Det forhindrer heller ikke Arbeiderpartiets nåværende leder i å støtte EU når det tvinger den greske Syriza-regjeringa til å fortsette å kutte i sosiale ytelser og privatisere offentlig eiendom.⁴⁴

Andre sosialdemokratiske partier i Europa har et solidaritetsbegrep med en enda mindre uttalt kritisk holdning til å la markedet ekspandere gjennom privatisering av offentlige tjenester og med en mer porøs skillelinje overfor solidaritetsbegreper lengre til høyre. Også EU har erklært *solidaritet* som en grunnverdi, inspirert primært av en annen politisk hovedretning i europeisk politikk – den kristendemokratiske. Både EU og *European People's Party* – fellesorganisasjonen for de kristendemokratiske og konservative partiene – erklærer solidaritet, frihet og rettferdighet som grunnverdier. Deres solidaritetsbegrep er kombinert med den tyske ordoliberalismens krav om balanserte budsjetter, som ikke gir rom for tradisjonell keynesiansk motkonjunkturpolitikk, men innebærer rasing av helse- og sosiale tjenester.⁴⁵ Når de sosialdemokratiske partiene i EU aksepterer denne formen for liberalisme, viskes forskjellene mellom et sosialdemokratisk og et kristendemokratisk solidaritetsbegrep ut. Videre utfordres solidaritet fra ytre høyre – en gruppe av voksende partier som vil at solidariteten skal bygges på nasjonal og etnisk grunn og reserveres for dem som er som oss.

Fra venstre er utfordringene svakere, men et sterkere og bredere solidaritetsbegrep blir representert av små venstresosialistiske partier og større masseorganisasjoner som det spanske *Podemos* – samt et mylder av organisasjoner i sivilsamfunnet som spontant engasjerer seg for flyktninger, mot kutt i velferdsytelser og for en omfordeling i samfunnet.

NOTER

- 1) Takk til Hans Ebbing, Per Haave og en anonym fagfelle for hjelpsomme kommentarer – også for enkelte forslag som den begrensede plassen ikke har tillatt å følge opp.
- 2) Programmene er hentet fra partidokumentarkivet til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/. For en diskusjon av partiprogrammer som kilde se Steinar Stjernø, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- 3) Otto Brunner, Werner Conze, and Reinhart Koselleck, eds., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon Zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1972.
- 4) Ibid.
- 5) Rainer Zoll, *Was Ist Solidarität Heute?* Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 2000.
- 6) *The German Ideology. Part One with Selections from Parts Two and Three Together with Marx's 'Introduction to a Critique of Political Economy'*, C. J. Arthur (red.), London, ElecBook, 1998 [1846].
- 7) Karl Marx, *The Class Struggle in France*, I C. J. Arthur (red.), London: ElecBook, 1998 [1895].
- 8) Eduard Bernstein, *Sosialismens Forutsetninger*, Oslo, Pax Forlag, 1973 [1899].
- 9) Eduard Bernstein, *Die Arbeiterbewegung*, Frankfurt am Main, Literarische Anstalt Rütten & Loening, 1910.

- 10) Ernst Wigforss, «Socialism och Moral», i: Ernst Wigforss (red.), *Från Klasskamp Til Samverkan*, Stockholm, Tidens Förlag, 1941 [1910].
- 11) DNA, «1ste Landsmøte i Arendal 21. og 22. august 1987»
- 12) For en analyse av slike partier i Sverige, Danmark, Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Italia og Spania, se Stjernø, op. cit
- 13) DNA, «5te landsmøte i Kristiania 1. og 2. august 1891».
- 14) NA, «Det Prinsipielle Program 1909»
- 15) Stjernø, op. cit., *Solidarity in Europe*, s. 56.
- 16) Senere ledere som Tranmæl, Hornsrud og Nygaardsvold hadde røtter på landsbygda.
- 17) «Det norske arbeiderpartis program 1924».
- 18) «Det Norske Arbeiderpartis prinsipielle program» 1933.
- 19) «Det Norske Arbeiderpartis prinsipielle program» 1936.
- 20) Halvdan Koht, «Kommunisme og nasjonaltanke» i: *Norsk Vilje*, Halvdan Koht (red.), Oslo, Noregs boklag, 1977 [1923].
- 21) Emile Durkheim, *The Division of Labour in Societ*, London: Macmillan, 1984 [1893].
- 22) Koht, «Kommunisme og nasjonaltanke», op. cit.
- 23) DNA, «Det Norske Arbeiderpartis Prinsipielle Program 1939».
- 24) DNA, «Retningslinjer for Det Norske Arbeiderpartis Program», 1945.
- 25) Even Lange, *Samling om felles mål 1935–1970*, vol. 10, Aschehougs Norges historie, Oslo: Aschehoug, 1994.
- 26) DNA, «Grunnsyn Og Retningslinjer», 1949.
- 27) DNA, «Arbeidsprogram 1953-1957». Tilsvarende utsagt fantes på dette tidspunkt ikke i programmene til de sosialdemokratiske partiene i Norden, Tyskland, Frankrike, Italia og Storbritannia.
- 28) Jørund Midttun, «Sosialdemokrati og folkekirke. En undersøkelse av bakgrunnen og følgene av forandringen i Arbeiderpartiets offisielle holdning til kirke og kristendom på partilandsmøtet i 1975». Hovedoppgave i kristendom, Universitet i Oslo, 1994.
- 29) Trond Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, Vol. 5 *Arbeiderbevegelsens historie*, Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), vol. 4., Oslo, Tiden Norsk Forlag, 1987.
- 30) Se Stjernø, op. cit. *Solidarity in Europe*, s. 124-125
- 31) Jf. Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Oslo, Pax Forlag, 1998.
- 32) DNA «Prinsippprogrammet», 1981. Arbeidsgruppen som forberedte denne teksten ble ledet av Gudmund Hernes. Programmet erklærte om tidligere programmet at det bygde på den «demokratiske sosialismens prinsipper», men i de kommende årene forsvant termen «sosialisme» gradvis ut av programmene og fantes for siste gang i 1997.
- 33) For en bredere beskrivelse av den økonomiske og politiske konteksten for DNA i denne perioden, se Hans Ebbing «Er Det norske arbeiderparti et sosialdemokratisk parti?», *Vardøger* 18 1988, s. 153-179.
- 34) Einar Førde, «Prinsippprogrammet. Foredrag I Oslo Arbeiderpartis representantskap 2. september 1980», i: *Vi er alle sosialdemokratar. Åtte foredrag*, Einar Førde (red.), Oslo: tiden, 1981.

- 35) Jostein Nyhamar, *Nye utfordringer (1965-1990), Vol. 6 Arbeiderbevegelsens historie*, Arne Kokkvoll og Jacob Sverdrup (red.), vol. 4, Oslo, Tiden Norsk Forlag, 1990.
- 36) Edgar Benum, *Overflod og fremtidsfrykt 1970–1998*, vol. 12, Aschehoug Norges historie, Oslo: Aschehoug, 1998.
- 37) Gro Harlem Brundtland, *Dramatiske år. 1986-1996*. Oslo: Gyldendal, 1998.
- 38) NOU 1992: 26, *En nasjonal strategi for økt sysselsetting i 1990-årene. En utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon* 4. oktober 1991. Avgitt til Finansdepartementet 18. august 1992.
- 39) Økonomen Roar Eilertsen – leder i De Facto – mener at det var endringer i internasjonal økonomi og ikke fagbevegelsens tilbakeholdenhet i tariffoppgjørene – som bidro til veksten i sysselsettingen på slutten av 1990-tallet. Se <http://e24.no/makro-og-politikk/solidaritetsalternativet-en-oppskrift-paa-at-eierne-skal-faa-mer/3363049>. Lest 12.05 2016.
- 40) Se Trond Bergh, *Kollektiv fornuft. LOs historie 1969-2009*. Oslo: Pax, 2009.
- 41) DNA, «Utalelse Fra Arbeiderpartiets Landsstyre 20.-21.09 2001»
- 42) Arbeiderpartiet, «Arbeiderpartiets Program. Vedtatt på landsmøtet Arbeiderpartiet 21. April 2013»
- 43) W. B. Gallie, «Essentially Contested Concepts», *Meeting of the Aristotelian Society*, no. March 12 (1956).
- 44) Jf. uttalelse i *Klassekampen* 15.7 2015
- 45) Steinar Stjernø, op. cit. *Solidarity in Europe*, og «Solidarity Beyond Europe?», i Janusz Salomon (red.) *Solidarity Beyond Borders*, London, Bloomsbury, 2015, s. 1–20.